

ТЕОРІЯ АРХІТЕКТУРИ, РЕСТАВРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ

УДК 711

Б.С. Черкес

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну та основ архітектури

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ У ЛЬВОВІ

© Черкес Б.С., 2006

Розглянуто проблему формування ідентичності головних громадських просторів м. Львова в умовах різних ідеологій. Проаналізовано основні напрямки трансформації громадських просторів протягом радянського та пострадянського періодів.

Вступ

Проблема національної ідентичності, її становлення, розвитку тісно пов'язана із мистецтвом. Очевидним є її тісний зв'язок і з архітектурою. Метаморфози національної ідентичності як у дзеркалі відображаються в архітектурі. Частково це зумовлено специфікою архітектури як виду художньої творчості. За висловом В. Хайта: “На відміну від деяких інших видів художньої творчості архітектура як діяльність, що визначає спрямованість і характер формування середовища, невіддільна від соціального і конкретного замовлення. Тому протягом всієї письмової історії зодчества архітектура обслуговує владу, а архітектори (у різних формах) тягнуться до влади». Фактично це означає, що архітектура обслуговує правлячу національну та політичну еліту та своїми архітектурними засобами допомагає їй утверджувати національну ідентичність. У статті зроблено спробу проаналізувати трансформації головних просторів міста Львова в умовах різних ідеологічних систем.

Обговорення проблеми

Архітектурні деформації ідентичності історичного Львова

Основною метою комуністичної ідеології після становлення радянської влади у Львові у 1939 р. було позбавлення міста його традиційного полікультурного характеру, щоби примусити його “забути” про своє європейське минуле. Основним правилом існування Львова мала стати виключна орієнтація на Москву. Так і сталося. Звідси, власне, те розчарування заходу після падіння залізної завіси у 80-ті роки [1]: у Львові панувала дивна атмосфера: за збереженою субстанцією європейського міста ховалася зовсім не європейська манера життя. Картину довершували радянські монументи і пам'ятники, котрі “контролювали” головні міські площі.

На момент приходу до Львова Червоної армії тут, за даними радянської статистики, проживало 345 тис. осіб [2]. Радянська влада і початок Другої світової війни спричинили величезну хвилю еміграції як із заходу, так із сходу. За даними радянської статистики, у передвоєнні часи чисельність населення сягала навіть 500 тис. осіб, хоча в офіційних джерелах не зустрічається характеристики населення Львова за національною ознакою. Але після війни, внаслідок військових дій, депортацій та ліквідацій Львів був заселений практично новими мешканцями. Це, звичайно, не могло не відобразитися на його архітектурному образі та стилі життя.

У 1939 р. у Львові мешкало 160 тис. поляків [3] і 100 тис. євреїв [4]. Чисельність євреїв напередодні війни зросла навіть до 160 тис. осіб за рахунок втікачів з окупованої нацистами Польщі [5]. Однак, фактично всі львівські євреї, за виключенням 823 осіб, були знищені німцями під час окупації Львова у 1941–1944 роках [6]. Чотири хвилі депортацій 1940–1941 років [7], воєнні жертви і, особливо, масова повоєнна депортація призвели до того, що станом на 1946р. у Львова залишилося близько 15 тис. поляків [8]. Українців у Львові було відносно небагато. За матеріалами перепису населення міста з 1931р. тут проживало 16,2 % українців [9]. Їх кількість, очевидно, істотно не збільшилася до 1939р.

Відразу після війни у 1944 р. у Львові налічувалося 149219 мешканців [10]. Внаслідок депортації у 1945–1946 роках близько 120 тис. поляків на Захід [11] як однієї з акцій комуністичного та соціал-націоналістичного насильств 1939–1946 років у Львові із 345 тис. довоєнного корінного населення залишилося близько 30 тис. повоєнного корінного населення. Старий Львів загинув. Проте проблема у тому, що загинув він не лише демографічно. Вигнання і ліквідація найбільших національних груп історичного Львова – поляків та євреїв – призвели до того, що перестала існувати традиційна для нього полінаціональність, орієнтована на європейську культуру. Сталінська “залізна завіса” лише довершила ізольованість та девастацію історичного Львова.

У 1971 р. серед 556 тис. населення Львова українці та росіяни становили відповідно 68,2 та 22,3 % населення [12]. Ці дві національності і визначали у другій половині ХХ століття обличчя Львова, і майже півстоліття тривав процес їхньої ідентифікації себе з архітектурною субстанцією міста. Націоналізація будинків, квартир, магазинів, монастирів, храмів і навіть парків, якою так пишалася комуністична влада з перших днів окупації Львова [13], призвела до протиставлення населення та архітектури міста.

Радянські концепції трансформації образу ядра історичного Львова

У 1939 р., коли радянські війська увійшли до Львова, сюди прибула група архітекторів з Радянської України. За словами її керівника, а надалі головного архітектора м. Львова, Олександра Касьянова, ця група повинна була “перевести забудову Львова на соціалістичний лад” [14]. Вже 30 січня 1939 р. було організовано Львівську організацію Спілки радянських архітекторів [15]. Вона об’єднувала доволі велику кількість архітекторів – близько 200 осіб. До Спілки, окрім місцевих кадрів, примкнула доволі велика кількість емігрантів, особливо євреїв, із захопленої нацистами Польщі. Завдання Спілки полягали не стільки у професійній, як в організаційно-політичній площині. Вона організувала, наприклад, поїздки архітекторів до Москви і Києва, де вони мали вивчати архітектуру соціалістичного реалізму [16].

У січні 1940 р. було створено Львівський філіал Державного інституту проектування УРСР, котрий розпочав роботу над першим радянським генеральним планом Львова [17]. Основу планувальної групи становили спочатку колишні співробітники “Бюро урбаністичного” при магістраті міста, а зокрема архітектори Пеньковський, Лейбер, Каль, яким належало авторство останнього дорадянського генплану Львова, датованого 1938 р. [18] О. Касьянов як керівник групи відповідав за ідеологічне спрямування роботи.

Із самого початку існування радянської влади в Галичині було відомо, що “в західних областях України є великий загін архітекторів. Вони мають непогану будівну культуру. Проте ця культура набута за капіталізму. В архітектурно-художньому розумінні вона ідейно вихолощена... Але всі завдання можуть бути успішно розв’язані тоді, коли архітектори володітимуть теорією Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна – цим ключем до сприймання будь-якої науки. До оволодіння цією теорією насамперед, повинні взятися наші товариші із західних областей України” [19]. О.Касьянов у статті “Соціалістична реконструкція Львова”, незважаючи на щоденну працю із польськими авторами генплану, різко критикує рівень їхньої кваліфікації і методи проектування [20]. Його дратує романтизація ними історичного минулого Львова, яку він обзиває “польським зоологічним націоналізмом”, як і “модерністичні” і “новочасні” нашарування (йдеться про архітектуру польського функціоналізму міжвоєнного часу). Торговельно-адміністративний профіль зайнятості міста дозволяє йому говорити

про загальний “паразитарний характер міста”. Львів для Касьянова асоціюється із “центром попівської католицько-уніатської реакції”, де “за пишною завісою “європейської” культури ховалася страхолюдна морда капіталістичного варвара” [21].

Звичайно, вищенаведені і багато інших надуманих характеристик, якими рясніє програмна стаття Касьянова, свідчать про абсолютне неприйняття ним духу історичної культури й архітектури міста, а також про пропагандистське мислення автора, типового вихованця радянської архітектурної школи сталінського зразка [22]. У зв’язку з цим “Львову, – на думку Касьянова, – на підставі його планування доведеться наздоганяти своїх старших братів – міста СРСР” [23]. Що ж пропонувалося?

Першим, незавершеним генпланом Львова запропоновано низку ідей, згідно з якими “міцна рука більшовиків” мала перетворити його із міста “споживацького” у місто “промислове” і “соціалістичне”. Тут пропонувалося розмістити легку, харчову, хімічну промисловість, для чого було відразу відведено великі території. Було заплановано перетворити існуючу радіальну мережу вулиць у радіально-кільцеву. У зв’язку з цим обґрунтовувалася “неминучість значних зносів будинків” і використання техніки “пересування” споруд. Автори розробили “архітектурно-пейзажну картограму міста”, метою якої було “розташування нових монументальних будинків, які разом з існуючими пам’ятниками нарешті створять опорні пункти майбутньої архітектурно-пейзажної композиції міста”. Основним вузлами цієї композиції мала стати “орієнтація на Схід, на Київ”, перетворення приватних і монастирських садів у “районні парки культури та відпочинку”, а також спорудження центрального майдану на місці “трущоб середньовічного гетто” [24]. Так генеральним планом авторської групи Касьянова знищувалася значна частина історичної забудови, деформувалася система відкритих просторів і сам силует Львова. Витоки цих ідей лежали у відомих проектах сталінських реконструкцій Москви, Києва, Харкова та інших міст СРСР 30-х років, якими надихався автор і у результаті яких було знищено видатні пам’ятники архітектури та мистецтва [25]. Тому проект Касьянова не можна трактувати як нейтральний чи позитивний для Львова, як це намагалися подати історики архітектури у радянський час [26]. Його реалізація, яка мала на меті пропагандистський ефект, завдала би значної шкоди цінній забудові міста. У зв’язку із початком війни цей проект не було завершено, проте висунуті у ньому ідеї вплинули на розроблені надалі радянські генеральні плани Львова.

За першим радянським генпланом Львова за браком часу було здійснено лише дві ідеї: місто було розділене на чотири адміністративні райони [27] і на колишній вулиці Легіонів (сьогодні проспект Свободи) поміж тоді ще існуючою кінною статуєю короля Яна III Собеського і Оперним театром було споруджено тимчасовий пам’ятник “Возз’єднанню” [28]. Обидві реалізації, особливо пам’ятник, мали насамперед пропагандистський характер. Новоутворені райони називалися, наприклад: Сталінський (Центральний), Червоноармійський, Залізничнодорожний і Шевченківський. У самих назвах було відображено “ключові символи”, “опорні міфи”, які збиралася імплантувати радянська влада у Галичині: утвердження сталінізму під вівіскою українізації (звичайно, у радянському розумінні).

Пам’ятник “Возз’єднанню” розташували на найпрестижнішій вулиці Львова для вирішення декількох завдань: він демонстрував постійну присутність нової влади, руйнував історично сформовану просторову вісь польських орієнтирів Львова (пам’ятник Міцкевичу – статуя Божої Матері – пам’ятник Яну Собеському – Оперний театр), організовував простір для військових парадів і комуністичних маніфестацій [29]. Пам’ятник складався із п’ятикутного у плані постаменту п’ятиметрової висоти, на якому лежала метрової товщини п’ятикутна зірка, на кожному із зрізаних кутів якої було розміщено двометрові картуші із цитатами із сталінської Конституції, Декларації Народних Зборів Західної України та постанови позачергової сесії Верховної Ради СРСР про входження Галичини до складу СРСР і про возз’єднання з Українською РСР. Кожен із картушів слугував, своєю чергою, постаментом для окремих фігурних композицій, які символізували робітника і робітницю, колгоспника, колгоспницю, воїна-визволителя. Фігури розташовувалися по периметру дев’ятиметрової колоноподібної форми, яка символізувала пучок прапорів, була перев’язана на п’ятиметровій висоті стягом із гербами Союзних Республік СРСР і завершувалася щоглою із прапорами УРСР і СРСР. Композицію загальною висотою понад 15 м було виконано із недовговічних

матеріалів і з часом мали замінити більш довговічним монументом. Фактично пам'ятник був прикладом продовження “Ленінського плану монументальної пропаганди” 1918р. у нових умовах окупованої Галичини.

До розряду подій цього ж плану належала закладка каменю під пам'ятник Леніну біля Оперного театру, яка відбулася у першу річницю вступу радянських військ до Західної України – 17 вересня 1940р. [30] Пам'ятник мали спорудити у 1942р., проте його відкриття відбулося із запізненням на 10 років і було пов'язане вже із наступним етапом комуністичної трансформації історичного Львова.

27 липня 1944 р. радянські війська зайняли Львів [31]. Як було зазначено вище, чисельність населення становила близько 150 тис. мешканців. До 1946 р. було депортовано 120 тис. поляків, але вже у 1955р. чисельність населення подвоїлася і становила понад 300 тис. мешканців [32]. Демографічний склад міста істотно змінився: протягом перших десяти повоєнних років у Львів переселилося близько 270 тис. нових мешканців із Росії, Східної України, а також і місцевих селян. Місто, яке практично не зазнало воєнних руйнувань, повністю змінило своє обличчя.

13 квітня 1945р. Рада Народних Комісарів СРСР прийняла постанову “Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства міста Львова” [33], за якою Львів перетворювався на найбільший індустріальний центр Західної України. Було збудовано нові заводи машинобудівної, радіотехнічної та електротехнічної галузей промисловості, для чого із повоєнної Німеччини до Львова перевезли велику кількість устаткування [34]. Активний розвиток промисловості у повоєнному Львові, на відміну від доволі кволих і невизначених довоєнних планів, пояснювався трьома основними причинами: відсутністю державного кордону на захід від Львова у зв'язку із перемогою у Другій світовій війні, перетворенням Львова у важливий військовий плацдарм для контролю за новими державами-сателітами та протистояння Заходу, етнічними чистками і перетворенням Львова у типове радянське місто. У зв'язку з цим особливого значення набув для Львова перший радянський повоєнний генеральний план. Він великою мірою визначив основні планувальні та архітектурні ідеї розвитку міста у другій половині ХХ століття.

Авторами генерального плану були архітектори А.В. Натальченко і Г.Л. Швецько-Вінецький [35]. На відміну від довоєнних часів, у розробленні цього генплану польські урбаністи не брали участі. А.В. Натальченка відразу після війни призначили головним архітектором міста, тому його авторство, за радянськими правилами, було автоматично обумовлене його адміністративною позицією. Тому головним ідеологом і виконавцем проекту був Г.Л. Швецько-Вінецький [36].

Окрім пошуку нових територій для розвитку промисловості і пов'язаного з ним житла, одним із принципових моментів повоєнного генплану було ставлення його авторів до історичної частини Львова. Треба зазначити, що вони відразу зрозуміли величезну цінність історичної архітектури міста й у своєму проекті намагалися якомога менше втручатися у сформований центр. Вони першими у радянський час склали список пам'яток архітектури Львова, поділивши їх на пам'ятки місцевого, республіканського і всесоюзного значення [37].

Водночас планування Львова у період розквіту сталінської диктатури не могло не мати на меті трансформації його образу. Місто повинно було стати радянським не лише за змістом, але і за формою. Тому досить цікавими є архітектурні ідеї, запропоновані Г. Швецько-Вінецьким і А. Натальченком, які, зберігаючи історичну частину, надавали Львову нового соціалістичного образу. Тим більше, що цьому проекту приділяли велику увагу не лише на рівні місцевого партійного, радянського і професійного керівництва, але й у Києві і навіть у Москві. Так, проект два рази: у січні і липні 1948р. розглядали на засіданнях Головного Управління архітектури планування і забудови міст СРСР [38].

Для реорганізації центральної частини міста автори запропонували так звану “міську композиційну вісь” [39], яка проходила із півночі на південь, захоплюючи вул. Першого Травня (нині проспект Свободи) і вул. Академічну (нині проспект Шевченка). У північному напрямку, за Оперним театром, “Композиційна вісь” продовжувалася майже на 1,5 км і закінчувалася новою площею із громадською спорудою у районі сьогоднішньої вул. Липинського. У споруді було заплановано популярну у сталінській архітектурі триумфальну арку для транспортного та пішохідного зв'язку

центральної частини міста із запроектованим на завершенні цієї осі парком північного району і прилеглими підміськими територіями. У південній частині “композиційна вісь” не закінчувалася проспектом Шевченка, а продовжувалася вулицями Саксаганського і Щербакова до сьогоднішньої площі Петрушевича, де планували створити нову площу та спорудити театр Російської драми. Для реалізації південного завершення необхідно було знести шість будинків, тобто, у Львові з’являлася нова планувальна вісь завдовжки понад 3 км для ритуальних радянських маніфестацій і військових парадів.

Проте найважливішими елементами цієї “Композиційної осі” були не її крайні північна та південна площі. Вершиною задуму була концепція нової Центральної площі Львова, котру пропонувалося розмістити відразу за Оперним театром на місці частково зруйнованих під час німецької окупації будинків єврейського гетто і території Краківського ринку. Площа 250 на 160 метрів, безперечно, мала стати найбільшою площею Львова [40], оскільки її територія в 4 га перевищувала навіть територію Красної площі в Москві (3 га).

Композиційною основою площі мав стати пам’ятник Сталіну, розміщений на осі нового будинку партійних і радянських органів, вирішеного в архітектурних формах класицизму. Біля адміністративного будинку мали спорудити вежу із годинником і радянською символікою, котра, як найвища споруда у місті повинна була мати виключно декоративне призначення. Пам’ятник Сталіну і партійний будинок мали розміщуватися на спільному стилобаті, до якого вели сходи завширшки понад 100 метрів. Під час парадів і демонстрацій ці сходи мали виконувати функцію трибуни для партійних, військових і радянських керівників. Площу планували забудувати за периметром готелями і житловими будинками, пишно декорованими радянською символікою.

Перпендикулярно до нової Центральної площі і Головної композиційної осі міста у напрямку “Північ–Південь” закладалася головна “бульварна магістраль” у напрямку “Захід–Схід”, до гори Високий Замок завдовжки близько 1,2 км. “Бульварна магістраль” мала пройти через площу Старий Ринок, вул. Ужгородську, вивести монументальними сходами на Високий Замок і завершитися грандіозним монументом Леніну. Монумент мали спорудити на вершині так званого “Корса Unii Lubelskiej”, насипаного патріотично налаштованою частиною польського населення між 1869 і 1900 роками, на честь 300-річчя Унії між Польщею та Литвою у 1569 р. [41]. Вершина Копця заввишки 413 м над рівнем моря домінувала над Львовом, а спорудження на ній пам’ятника Леніну заввишки близько 50 м означало би ліквідацію візуального польського панування у Львові.

Для спорудження “Бульварної магістралі” необхідно було знести 26 будинків, зокрема костел св. Івана Хрестителя XIV ст., рештки забудови на площі Старий Ринок і цілий правий бік вул. Ужгородської. Однак ідея будівництва пам’ятника Леніну на висоті 138 м відносно середньої позначки проспекту Свободи, із фігурою вождя, яка б височила над містом, відповідала, безперечно, планам “Великих перетворень” Йосифа Сталіна. Після реалізації цієї ідеї образ Львова зазнав би докорінної трансформації у напрямку його перетворення у радянське місто. Осі “Північ–Південь” і “Захід–Схід” мали сформувати новий кістяк міста. На перетині цих осей розміщувався пам’ятник Сталіну, на східному завершенні поперечної осі – грандіозний пам’ятник Леніну. Отже, у місті однозначно канонізувалася система комуністичних координат з її московсько-східною орієнтацією.

Крім Центральної площі, в місті планували спорудити ще декілька площ. Однією з найбільших мала стати площа Сталіна навпроти костелу Єлизавети замість житлового кварталу, який мали знести. Проектована площа розміром 120 × 160 м мала урочисто відкривати вступ на вул. Сталіна (нині вул. Бандери) з боку головного залізничного вокзалу. Ще одну площу із периметральною забудовою було заплановано безпосередньо біля реконструйованого вокзалу. Ціла низка запроектованих менших площ у різних частинах міста мала змінити систему просторової орієнтації у Львові на притаманну радянським містам.

Проте, на відміну від задумів, сталінські архітектурні реалізації у Львові не стали настільки широкомасштабними. На перешкоді цьому стала смерть Сталіна у 1953 р. і подальша боротьба Микити Хрущова як з культом особи Сталіна, так і з його архітектурою. Реалізація проекту Центральної площі обмежилася лише спорудженням житлового будинку для урядовців у 1955 р. на пр. Чорновола, 7 за проектом А. Консулова. Грандіозні осі так і залишилися лише на папері.

У 1952р. у Львові було завершено будівництво Пагорбу Слави – історико-меморіального комплексу поховання радянських воїнів, які загинули у Львові у роки Другої світової війни (архітектури Г. Швецько-Вінецький, А. Натальченко, І. Персіков, скульптори М. Лисенко, В. Форостецький). Пагорб Слави мав стати “священним місцем, дорогим серцю кожного львів’янина”, “зразком поєднання засобів високого архітектурного, скульптурного та садово-паркового мистецтва” [42]. Реалізація проекту у Львові стала вагомим проявом привнесення ідей та міфів радянської ідентичності.

Окрім вищезгаданих комплексів, у Львові було споруджено багато житлових споруд у стилі “сталінського бароко”, які доволі органічно вписалися в історично сформоване середовище і не порушили його цілісності та унікальності.

Архітектура проспекту Свободи як віддзеркалення боротьби ідентичностей

Наступним прикладом сталінських трансформацій образу Львова була реконструкція проспекту Леніна (сьогоднішнього проспекту Свободи) і спорудження у 1952 р. навпроти Оперного театру пам’ятника Леніну. Про серйозність, з якою ставилася партійна верхівка до цього завдання, свідчить той факт, що для спорудження пам’ятника було запрошено відомого московського скульптора С. Меркурова [43]. До честі скульптора, він не намагався спорудити у Львові грандіозний монумент, котрий би конкурував із Оперним театром, а швидше підпорядкував пам’ятник історично сформованій архітектурі Львова. Скромний бюст вождя не дисонував із довкіллям. Складно пояснити саме таке рішення автора, який зовсім не цурався гігантоманії [44]. Можливо, С. Меркуров вже готувався до спорудження гігантського пам’ятника Леніну на Високому Замку. У будь-якому разі, на проспекті Свободи у Львові він разом із архітекторами С. Французом і В. Шарапенком спорудили камерний пам’ятник, який було демонтовано у жовтні 1990 р. під час бурхливих подій розвалу Радянського Союзу.

Однак повоєнні роботи щодо трансформації головного проспекту Львова не обмежувалися будівництвом одного пам’ятника Леніну. У північно-східній частині проспекту було знесено пошкоджені під час війни споруди Дирекції Скарбу, котрі примикали до тильного боку єзуїтського колегіуму, перетвореного на Будинок піонерів. Колишній Промисловий музей, який знаходився поруч, було перетворено на музей Леніна. Поміж ними спорудили будинок будівельного технікуму за проектом І. Персікова і Г. Швецько-Вінецького. У споруді за кращими зразками сталінського класицизму широко використано коринфський ордер. Твори цих двох архітекторів було визнано у 1953р. кращими в Україні, що свідчило про те, що їхні архітектурні ідеї якнайкраще відповідали не лише стилістичним, але й пропагандистським критеріям сталінізму.

Ще одним внеском у створення образу радянського Львова стало руйнування статуї Богоматері на пр. Леніна та будівництво на її місці фонтану за проектом А. Консулова. Так влада фізично винищувала згадки про колишню релігійну ідентичність міста. Новий радянський проспект Леніна став важливим місцем репрезентацій радянської ідентичності, на ньому відбувалися багатолюдні першотравневі та жовтневі демонстрації, народні гуляння.

Архітектурне середовище Львова і у 70-х роках ставало предметом соціалістичних реконструкцій, прикладом чого є генплан міста, створений в інституті “Діпроміст” у 1972р. У генплані зберігалася центральна частина Львова, проте істотним містобудівельним трансформаціям піддавалися Цитадель та прилеглі до неї райони. Знову колишній копець Унії Любельської мав стати місцем нової візуальної домінанти у вигляді арки Возз’єднання, подібної до київського прототипу. Так само, як і гігантський пам’ятник Леніну, проект цієї арки залишився лише на папері.

“Українізація” громадських просторів Львова

“Українізація” архітектурного середовища Львова розпочалася ще до проголошення Незалежності у 1991 р. демонтажем пам’ятника Леніну. Особа вождя світового пролетаріату стала найбільш одіозною фігурою у розпочатій боротьбі за державну незалежність. Тому саме цей пам’ятник став

першим серед тих, що були демонтовані за рішенням місцевої влади у вересні 1990 р. Бронзовому відливу фігури не вдалося пережити час: фігуру було розплавлено.

Зараз громадський простір міста, незважаючи на очевидне повернення полікультурності, є неоднозначно український. Треба зауважити, що створення виразного українського простору міста є новим завданням, оскільки до цього його ідентифікували не з українськими уявленнями про Львів (якщо не брати до уваги період Галицько-Волинського князівства). Найпомітнішими є ознаки присутності імперії Габсбургів у Львові, Польської Другої республіки та, звичайно, Радянського Союзу.

Створення нової ідентичності – “українізація” громадського простору Львова – розпочалося з перейменування вулиць та площ, ліквідації радянських функцій споруд, знесення старих і спорудження нових монументів – тобто з таких заходів, які не вимагають великих коштів та термінів виконання.

Найпомітнішим новим монументом є пам’ятник Шевченку, споруджений на проспекті Свободи. Пам’ятник Шевченку вже давно був “мрією” львівської громадськості. Ще у квітні 1945 р. Раднарком УРСР постановив спорудити у Львові пам’ятник поету, проте постанову не було виконано: очевидно, у Москві усвідомили, що у Львові такий пам’ятник сприйматиметься як національне гасло. Пізніше питання про спорудження пам’ятника Т. Шевченку взагалі не піднімалося. 22 червня 1987 р. було нарешті ухвалено рішення про спорудження пам’ятника Кобзарю. У 1988 р. відбувся обласний конкурс (40 груп авторів), проте жоден з проектів не було ухвалено. У 1989 р. відбувся другий (вже республіканський) конкурс, який також не дав позитивних результатів. Проте місцева влада вирішила не зволікати, і 8 серпня 1989 р. республіканське журі рекомендувало проект скульпторів В. Сухорського та А. Сухорського та архітекторів Ю. Диби та Ю. Кромєя. Стелу-палітру зліва від фігури Кобзаря було замінено на 12-метрову “Хвилю Національного відродження” – майбутню доміную на навколишнього простору. Фігуру поета фланковано фігурами персонажів його творів, переважно за козацькою тематикою. Отже, звернення до козацького міфу акцентувало панукраїнську присутність у центрі міста – столиці Західної України. Встановленням пам’ятника на цьому місці було створено новий простір для проведення національних мітингів та маніфестацій.

На своє колишнє місце на проспекті Свободи було повернуто статую Матері Божої. Триумфальна реабілітація УГКЦ, яка виявилася однією з найуспішніших інституцій, що зберігали та передавали західноукраїнську національну ідентичність, супроводжується бумом церковного будівництва та відновленням втрачених за часів радянського режиму пам’яток.

Спорудження у 2001 р. пам’ятника Данилу Галицькому – легендарному засновнику Львова, видатному полководцю – стало не лише ще одним символом національного відродження, але і новою інтерпретацією міфу про давнє походження та “золоту добу”. На пам’ятнику написано “Король Данило”, тобто зроблено наголос на європейській орієнтації міста, а історичну постать трактовано як представника України західної цивілізації.

На проспекті Шевченка встановлено пам’ятник М. Грушевському (на місці колишнього пам’ятника О. Фредру – польському комедіографу). Цей пам’ятник поновлює перервану послідовність українського державобудівництва, оскільки апелює до часів ЗУНР і УНР.

Водночас сьогодні помітні докази мультиетнічного минулого Львова: це і пам’ятник польському поету А. Міцкевичу, споруджений у 1905 р., а також новоспоруджений меморіал, присвячений жертвам Голокосту на пр.Чорновола. На Личаківському цвинтарі впорядковують меморіал “Львівських Орлят”, а поруч – вояків УПА. Неформальним нагадуванням про польське минуле Львова є написи та реклама польською мовою на давно не мальованих стінах будинків.

Порівняно з Києвом перетворення є більш радикальні та недвозначні. В архітектурі громадського простору Львова знаходимо безліч ідеологічних відсилань до міфів, які інтерпретуються цілком інакше на східній Україні, наприклад, міфи про ОУН та УПА. Домінування в Галичині чітко орієнтованої етнополітичної концепції національної ідентичності зумовлює відкидання ознак нав’язаної радянської ідентичності і таке саме наповнення простору новими символами і міфами, які легітимізують сьогодні ідею незалежної української держави з чітко вираженою проєвропейською орієнтацією.

Висновки

1. Трансформації національної ідентичності безпосередньо віддзеркалюються в архітектурі, що зумовлено специфікою архітектури як виду художньої творчості. Архітектура обслуговує правлячу національну еліту та своїми архітектурними засобами допомагає еліті утверджувати національну ідентичність. Мовою архітектури перекладаються нові міфи, запропоновані новою правлячою елітою, та візуалізуються в архітектурних композиціях, мотивах, деталях, у скульптурному та художньому оздобленні. Так архітектура стає могутнім засобом утвердження національної ідентичності.

2. Питання проживання та ідентифікації не завжди тотожні, особливо, якщо певне місце не має для людини жодного історичного значення або, навіть більше того, має ворожий характер. Цей феномен ворожості до архітектурного оточення породжує агресивність і пов'язану з нею подальшу руйнацію сформованої “кимось” архітектури.

3. В архітектурі громадських просторів міст України відображаються міфи, домінуючі у суспільній свідомості. Проте, в сучасних умовах відсутність чітко визначеної парадигми щодо будівництва української держави, брак загальнонаціональних символів та єдиної концепції національної ідентичності безпосередньо впливають на архітектуру головних громадських просторів країни.

4. Україна сьогодні переживає свій перший досвід широкомасштабної “українізації” громадських просторів, і домінуюча концепція ідентичності у суспільстві знаходить своє безпосереднє вираження в якості та динаміці “українізаційних” процесів в архітектурі. Переважання у різних регіонах України різних концепцій ідентичності є причиною створення різних за символікою та ідеологічним наповненням громадських просторів.

1. Dohrn V. *Reise nach Galizien. Grenzlandschaften des alten Europa* – Frankfurt a. – M., 1991.
2. *Історія Львова в документах і матеріалах* – К.: Наук. думка, 1986. – С. 214.
3. Ostrowski J.K. *Lwów. Dzieje i sztuka*. – Kraków, 1997. – S. 80.
4. Held T. *Vom Pogrom zum Massenmord. Die Vernichtung der jüdischen Bevölkerung Lembergs im Zweiten Weltkrieg // Lemberg – Lwów – Lviv. Eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen / Hrsg. Von peter Fäßler, Tomas Held und Dirk Sawitzki – Köln-Weimar-Wien, 1993. – S. 118.*
5. Про Львів як про місце притулку архітекторів-євреїв із інших частин Польщі у 1939–1941 рр., згадував у розмовах із автором дослідження на весні 1985 р. проф. Едмунд Гольдзамт – один із найвизначніших теоретиків містобудівництва соціалістичних країн радянського блоку у повоєнній Європі, який у цей час також був серед емігрантів.
6. *Ibidem*, S. 114.
7. Луцький О., Науменко К. *У роки Другої Світової війни / Львів: історичні нариси*. – Львів, 1996. – С. 457–458.
8. Sporluk R. *The Stange Politics of Lviv: An Essay in Search of an Explanation // The Politics of Natinality and the Erosion of the USSR / Ed. by Zvi Gitelman*. – London, 1990. – S. 222.
9. Sporluk R. *Urbanization in Ukraine since the Second World War. Цумана no: Zlepko D. Aubruch unter Blau-Gelb // Lemberg – Lwów – Lviv. Eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen / Hrsg. Von peter Fäßler, Tomas Held und Dirk Sawitzki – Köln-Weimar-Wien, 1993. – S. 197.*
10. Таблиця Статистичного управління Львівської області про основні показники народного господарства у місті. 31 грудня 1944 р. // *Радянський Львів 1939–1955. Документи і матеріали*. – Львів, 1956. – С. 248.
11. Zlepko D. *Aubruch unter Blau-Gelb...* – S. 175.
12. *Історія Львова в документах і матеріалах*. – К., 1986. – С. 323.
13. *Радянський Львів 1939–1955...* – С. 76–96.
14. Касьянов О.М. *Соціалістична реконструкція м. Львова // Архітектура Радянської України*. – 1940. – № 9. – С. 8.
15. Повідомлення про роботу Львівської організації Спілки радянських архітекторів // *Радянський Львів 1939–1955. Документи і матеріали*. – Львів, 1956. – С. 154.
16. Цю методику виховання архітекторів “соціалістичним реалізмом” активно використовували після війни в європейських країнах радянського блоку. Див.: Düwel J. *Vaukunst voran! Architektur und Städtebau in der SBZ/DDR*. – Berlin, 1995. – S. 24–95.
17. Державний архів Львівської області. Фонд Р-6, оп. 1, справа 653: Переписка з філіалом Державного інституту проектування міст. 1940 р.
18. Натальченко А.В., Швецько-Винецький Г.Л. *Объяснительная записка к генеральному плану г. Львова*. – Львов, 1946. – С. 3–4. – *Рукопис*.
19. *Славні роковини – Архітектура Радянської України*. – 1940. – № 9. – С. 1.
20. Касьянов О.М. *Соціалістична реконструкція м. Львова...* – С. 4–12.
21. Касьянов О.М. *Соціалістична*

реконструкція м. Львова... – С. 4–12. 22. Олександр Михайлович Касьянов народився у 1906 р. і закінчив у 1930 р. Харківський Художній інститут. Див.: Мистецтво України. Біографічний довідник. – К., 1997. – С. 290. 23. Касьянов О.М. Соціалістична реконструкція м. Львова... – С. 12. 24. Там само. – С. 7; 9, 11. 25. Manina A. From the History of the Reconstruction of Moscow // Mastering the City-II. North-European City Planning 1900–2000 / Ed. by Koos Bosma and Helma Hellinga – Rotterdam: The Hague, 1997, 2nd volume. – P. 90–97; Tschermes D., Hofer E. The Psalm of Stalinism. Kiev: Center of Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic // Mastering the City-II. North-European City Planning 1900–2000 / Ed. by Koos Bosma and Helma Hellinga – Rotterdam: The Hague, 1997, 2nd volume. – P. 98–11. 26. Вуйцик В.С., Липка Р.М. Зустріч зі Львовом. – Львів: Каменяр, 1987. – С. 141. 27. Державний архів Львівської області. Фонд Р-6, оп. 1, справа 7: Характеристика новоутворених районів Львова. 1940 р. 28. “Пам’ятник Возз’єднанню”, Див.: Дудикевич Б.К., Івасюта М.К., Ковальчак Г.І. Львів // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К., 1968. – С. 76. 29. Куниця К.Н. Планування і благоустрій Львова // Архітектура Радянської України. – 1940. – № 11. – С. 10. 30. Повідомлення ТАРС про спорудження пам’ятника В.І. Леніну у Львові. Див.: Радянський Львів... – С. 156–157. 31. Дудикевич Б.К., Крип’якевич І.П., Пінчук Г.П., Пелехатий К.М. Львів. Короткий довідник. – Львів, 1945. – С. 25. 32. Діаграма Львівської міської інспектури ЦСУ СРСР про ріст і кількість населення Львова. Див.: Радянський Львів 1939–1955... – С. 432. 33. З постанови Ради Народних Комісарів СРСР “Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства міста Львова” від 13 квітня 1945 р. Див.: Там само. С. 263–271. 34. Дудикевич Б.К., Крип’якевич І.П., Пінчук Г.П., Пелехатий К.М. Львів. Короткий довідник... – С. 31–39. 35. Натальченко А.В., Швецько-Винецький Г.Л. Объяснительная записка к генеральному плану г. Львова. – Львов, 1946. – 212 с. – Машинопись. 36. Генріх Львович Швецько-Винецький народився у Катеринославі (нині Дніпропетровську) в єврейській сім’ї у 1901 р. У 1927 р. закінчив Ленінградський інститут цивільних інженерів. Він був обізнаний із історичною архітектурою старої російської столиці і з новими віяннями конструктивізму, які були популярні у цьому навчальному закладі. Швецько-Винецький був доволі популярною фігурою у Дніпропетровську, де керував роботою архітектурно-планувальної майстерні міста і кафедрою у місцевому будівельному інституті. З 1937 р. входив до Всеукраїнського правління Спілки радянських архітекторів. Швецько-Винецький прибув до Львова у вересні 1945р. і відразу був призначений керівником групи генплану “Львівпроект”. Плануванням Львова він займався 16 років аж до своєї відставки. Див.: Архив Львовского филиала “Гипроград”. Личные дела уволенных за 1965 г. Дело № 277: Генрих Львович Швецько-Винецький. – С. 303–314. 37. Натальченко А.В., Швецько-Винецький Г.Л. Объяснительная записка... – С. 26–29. Звичайно, сьогодні можна дискутувати про критерії, якими керувалися автори, віднісши ті чи інші пам’ятки до охоронних груп. Проте сам факт, що вони керувалися зовсім іншими критеріями, ніж автори генпланів Москви чи Києва, сумнівів не викликає. На відміну від столичних міст, де у результаті соціалістичного перепланування і реконструкції було знищено пам’ятки архітектри, у Львові подібного не сталося. Тому можна навіть сказати, що у тому, що сьогодні центр Львова віднесено до Списку Світової Спадщини UNESCO, є певна заслуга авторів його першого повоєнного генплану. Див.: L’viv – the ensemble of the historic centre (Ukraine) // World Heritage List. Culture Properties ICOMOS. New International Council on Monuments and Sites. – December 1998. – Vol. 8, № 3. – P. 30. 38. Натальченко А.В., Швецько-Винецький Г.Л. Объяснительная записка... – С. 206–209. 39. Там само. С. 102–103. 40. Навіть площа Ринок з її доволі великими розмірами 142×129 м (Див.: Вуйцик В.С. Львівський Державний історико-архітектурний заповідник. – Львів: Каменяр, 1979. – С. 17) не могла конкурувати з новоспроектованою площею, тим більше, що великий об’єм Ратуші завжди приховував справжні розміри площі Ринок. 41. Orłowicz M., Kordys R. Illustrierter Führer durch Galizien. – Wien-Leipzig, 1914. – S. 231. Крип’якевич І. Історичні проходи по Львову. – Львів: Каменяр, 1991. – С. 26. 42. Вуйцик В., Липка Р. Зустріч зі Львовом. – Львів: Каменяр, 1987. – С. 144. 43. Саме С. Меркурову було довірено у 1924 р. виконати посмертну маску Леніна – і з того часу він став “придворним” скульптором Сталіна. Йому замовлялися найважливіші зображення вождів світового пролетаріату для найбільших міст Радянського Союзу. Так, стометрова фігура Леніна роботи Мерку-

рова мала завершувати зміниту споруду “Палацу Рад” у Москві. Див.: Палац Рад у Москві // Архітектура Радянської України. – К., 1939. – С. 8–9. 44. Можливо, стримувальну роль зіграла львівська архітектура, нагадавши йому Мюнхен, де він провів роки своєї юності, навчаючись у місцевій Академії мистецтв. Див.: Меркуров Сергій Дмитрович // Мистецтво України: Біографічний довідник. – К., 1997. – С. 409.

УДК 711.4.523.168:001.2.(043.3)

С.В. Бодня, В.П. Мироненко, Ю.М. Шкодовский
Харківський державний технічний університет будівництва й архітектури

ГУМАНІЗАЦІЯ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА: ЩО МИ МАЄМО І ЩО НАМ НЕОБХІДНО ЗРОБИТИ

© Бодня С.В., Мироненко В.П., Шкодовский Ю.М., 2006

Розглянуто аспекти гуманізації архітектурного середовища з позиції екології, ергономіки й архітектури – дисциплін, спрямованих на створення безпечних і комфортних умов середовища життєдіяльності людини (людей) в умовах сучасного мегаполісу.

Постановка проблеми

В останні роки нагромадилися і значно підсилилися дискомфортні прояви в архітектурному середовищі мегаполіса. Це прояви техногенного, архітектурно-будівельного й планувального та естетичного характеру. Сьогодні накопичено значний потенціал у галузі методології і практики екологічного й ергономічного забезпечення, створення, експертизи й експлуатації ергономічної системи “людина – архітектурний об’єкт – середовище”, реалізація якого сприяє підвищенню ефективності функціонування новозбудованих та модернізованих технічних комплексів [1, 2 та ін.]. Однак розвиток цих дисциплін і використання їхніх досягнень сьогодні дуже обмежені через те, що цей симбіоз медичних, біологічних, психологічних і технічних наук, що розв’язує конкретні задачі поліпшення якісних і надійних характеристик систем “людина – середовище”, вивчає й оптимізує лише приватний, локальний випадок “середовища” – одного з найважливіших факторів існування людини. Дуже мало робіт, присвячених екологічним проблемам архітектурного середовища загалом. Недостатньо вивчено вплив на екологію та динаміку працездатності, ефективності і комфортності діяльності людини у найбільших містах техногенної діяльності людини в мегаполісах та вплив техногенних аварій інженерних і транспортних комунікацій міст на безпеку життєдіяльності. Не набули свого розвитку роботи із систематизації даних про дискомфортність архітектурно-будівельних і планувальних рішень різних об’єктів стосовно осіб з обмеженими можливостями, а також щодо психофізіологічного впливу архітектурного середовища на людину.

Зв’язок роботи з науковими програмами і темами

Дослідження безпосередньо пов’язане з реалізацією Указу Президента України “Про пріоритетні завдання в сфері містобудування” (13 травня 1997 р. № 422/97).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням формування гуманного архітектурного середовища з використанням екологічних та ергономічних досліджень займалися Д. Аронін, К. Биркой, М. Бевз, В. Вадімов, Ю. Губернський, С. Зоколей, Б. Колясников, Л. Кондрова, Г. Лаврик, Б. Лицкевич, В. Мироненко, Т. Нізамова, В. Ніколаенко, Ю. Шкодовский та ін.